

ORTA ASYA DEVLETLERİ İLE ÇİN HALK CUMHURİYETİ İLİŞKİLERİNİN GELİŞİM SÜRECİ

ASEM NAUŞABAYEVA HEKİMOĞLU*

MAXAT MUKANOV**

Öz: Orta Asya devletlerinin çok yönlü dış politika yaklaşımı, bölgedeki kilit ortaklardan biri olan Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) ile ilişkiler yürütmelerine teşvik etmektedir. Pekin'in ekonomik ve teknolojik yönden yeterliliği Orta Asya devletleri açısından büyük önem taşırken, bölgedeki karşılıklı bağların derinleşmesi de bu bakımdan faydalar vaat etmektedir. Üstelik Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi, Merkezi Koridor projeleri için güvenli bir geçit sunan Orta Asya devletlerinin, jeopolitik konumu kendilerine, jeoekonomik ve jeostratejik avantaj sağlamaktadır. Pekin, Orta Asya devletleri ile gerçekleştirdiği zirvelerde jeopolitik, ekonomik ve güvenlik alanlarındaki iş birliklerinde önder olma isteğini göstermektedir. ÇHC ile beş Orta Asya devletlerini bir araya getiren "C+C5" iş birliğinin ilk liderler zirvesinin 18-19 Mayıs 2023 tarihinde Çin'in Şian şehrinde toplanması dikkate değerdir. Kadim İpek Yolu'nun başlangıç noktası Şian'da, Çin'in ev sahipliğinde yapılan bu tarihi etkinlik, bölgenin Orta Asya-Çin ilişkileri bağlamında giderek artan önemini altını çizmektedir. Çalışmada Orta Asya devletleri ile Çin arasında artarak gelişmekte olan ilişkilere değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Çin, Kuşak ve Yol Girişimi, Şian Deklarasyonu.

STRENGTHENING RELATIONS BETWEEN THE CENTRAL ASIAN STATES AND THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA

Abstract: The multifaceted foreign policy approach of Central Asian states encourages them to pursue relations with the People's Republic of China, one

* Prof. Dr. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kütahya, Türkiye, asem.hekimoglu@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0963-8310

** Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, Kütahya, Türkiye, maxat.mukanov@ogr.dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3584-7362

of the key partners in the region. While Beijing's economic and technological competence is of great importance for the Central Asian states, the deepening of mutual ties in the region also promises benefits in this regard. Moreover, the geopolitical location of the Central Asian states, which provide a safe passage for China's Belt and Road Initiative and Central Corridor projects, provides them with geoeconomic and geostrategic advantages. Beijing's summits with Central Asian states show its desire to be a leader in geopolitical, economic and security cooperation. It is noteworthy that the first leaders' summit of the "C+C5" cooperation, which unites the PRC and five Central Asian states, will be held in Xi'an, China, on 18-19 May 2023. This historical event hosted by China in Xi'an, the famous starting point of the Ancient Silk Road, underlines the increasing importance of the region in the context of Central Asia - People's Republic of China relations.

Key Words: Central Asia, China, Belt and Road Initiative, Xi'an Declaration.

Giriş

Jeopolitik değişimler ve ekonomik karşılıklı bağımlılıkla tanımlanan bir çağda, Orta Asya-Çin ilişkilerinin artması, uluslararası diplomasinin ve bölgesel iş birliğinin gelişen dinamiklerinin bir kanıtı olarak durmaktadır. Derin tarihi, zengin doğal kaynakları ve çeşitli kültürleriyle Orta Asya, Doğu ile Batı'yı birbirine bağlayan önemli bir bölgedir. Küresel ekonomik güç merkezi olan Çin, kıtalara yayılan stratejik ortaklıklar kurarak nüfuzunu sürekli olarak sınırlarının ötesine genişletmektedir. Çalışmada Orta Asya devletleri ile Çin ilişkilerinin tarihsel bağları, çağdaş iş birlikleri ve bu ortaklığın bölgesel istikrar ve küresel refah açısından önemi araştırılmaktadır. Gelişen ilişkiler incelenirken, Orta Asya devletleri ile Çin Cumhuriyeti arasındaki gelişmekte olan bağın, Kuşak ve Yol Girişimi, Şian Deklarasyonu gibi belgeler ile yön verildiği görülmektedir.

Orta Asya devletleri ve Çin, yüzyıllar boyunca kültür, fikir ve mal alışverişini sağlayan kadim İpek Yolu ticaret güzergahı aracılığıyla tarihi bağları paylaşmışlardır. Bu tarihi bağların varlığı günümüzdeki çağdaş ikili ilişkilere özellikle ekonomik ilişkiler için iyi bir temel oluşturmaktadır.

1991 yılından bu yana Çin ile Orta Asya devletleri arasındaki ticari işlemlerde çeşitli alanlarda önemli ilerlemeler kaydedildi. Çin ile Orta Asya ülkelerini kapsayan bu gelişmeler, her iki taraf için de büyük bir önem arz etmekle birlikte Çin'in bu bağlamdaki önemini vurgulamaktadır. Sovyet sosyalist döneminin sona ermesiyle birlikte, Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarını

ilan etmelerinin ardından, dünyanın çeşitli bölgelerinden pek çok ülke, bu yeni bağımsız devletlerle ilişkiler kurmak için adımlar atmıştır. Çabaları öncelikle siyasi ve ekonomik hırsların yönlendirdiği, Orta Asya'daki oluşturulacak/yapılaşılacak varlıklarını güçlendirmek amacıyla giriştiği stratejiler etrafında dönmekteydi. Çin'in küresel alanda etkin olma arzusu açısından, Orta Asya'da etkili bir varlık kurması oldukça makul görünmekteydi. Üstelik Orta Asya devletlerinin Çin ile coğrafi yakınlığı da Pekin'i 1992 yılının ilk aylarında söz konusu devletlerle stratejik bir ortaklık kurmaya sevk etmiştir. Uluslararası alanda kendi egemenliklerini ilan eden Orta Asya devletleri dağılan SSCB'den kalan sorunlarla başa çıkmaya çalışarak, çeşitli iç ve dış politikalar uygulamış ve nihayetinde, doksanlı yılların sonlarına doğru devletlerini uluslararası ilişkiler sisteminde etkin, gelişen bir uluslararası aktör durumuna getirmeyi başarmışlardır.

Çin, 2000'li yılların başından itibaren komşu Orta Asya devletleri ile etkileşimlerini önemli ölçüde yoğunlaştırmıştır. Bu yaklaşımın temelinde, 2003 yılında tanıtılan, genellikle "barışçıl yükseliş" olarak anılan ve Asya merkezli yeni bir dış politika çerçevesi yer almaktadır. Bu stratejik değişim kapsamında Pekin, çeşitli temel ilkeler tarafından yönlendirilen "Bölgesel Çevre Politikası" benimsemiştir.¹

Çin'in bölgeye yönelik stratejilerinin gelişmesinin temeli Rusya Federasyonu, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan Cumhuriyetleri ile birlikte Şanghay Beşlisi'nin kurulması olmuş, bu da bölgesel karşılıklı iş birliklerinin artmasına katkı sağlamıştır. Şanghay Beşlisi, 2001 yılında Özbekistan'ın da saflarına katılmasıyla, "Şanghay İşbirliği Teşkilatı'nın Kuruluşuna Dair Deklarasyonu" ilan ederek, Şangay İşbirliği Örgütü'ne (ŞİÖ) dönüşmüştür.² ŞİÖ içindeki dikkate değer gelişmelerden biri de, bölgedeki güvenlik sorunlarının çözümünde önemli bir adım olan, ŞİÖ Terörle Mücadele Merkezi'nin Bişkek'te kurulmasıydı. Buna ilaveten örgütün resmi Sekreterliği de 15 Ocak 2004 tarihinde Pekin'de kuruldu ve böylece Şangay İşbirliği Örgütü'nün kurumsal çerçevesi daha da sağlamlaştırıldı. Müteakiben 2004 yılının 11 Haziran'ında Terörle Mücadele Merkezinin, Taşkent'te faaliyetlerine başlaması da

¹ Büşra Görgülü, *Çin Dış Politikasında Konfüçyüsçülük*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2021, s. 66.

² Alp Yüce Kavas, Hakan Arıdemir, "Özbekistan'ın Su Sorununun Çözümünde Türk Devletleri Teşkilatı ve Şanghay İşbirliği Örgütüyle İlişkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 80, 2024, s. 340

örgütün bölgedeki terör ve aşırıçılıkla mücadele konusundaki kararlılığını yansıtmıştır.

Zamanla ŞİÖ, Çin'in Orta Asya ülkeleri ve Rusya Federasyonu ile askeri tabikatlar ve iş birliklerini koordine ettiği bir platform haline geldi. Bu, giderek yalnızca Çin'in bölgedeki ekonomik genişlemesini değil, aynı zamanda artan siyasi nüfuzunu da kolaylaştıracak bir araç haline geldi. Bu da ŞİÖ'nün Çin'in Orta Asya'daki artan rolünü ve katılımını sembolize ettiği ve bölgedeki ekonomik ve jeopolitik yükselişiyle uyumlu hale geldiğini göstermektedir.³

Çin Halk Cumhuriyeti ile Orta Asya'nın beş devletlerini bir araya getiren "C+C5" iş birliği, bölgenin ekonomik, siyasi ve stratejik bağlarını kuvvetlendirmeyi amaçlayan önemli bir girişimdir. 18-19 Mayıs 2023 tarihlerinde Şian'da gerçekleşen açılış zirvesi, bu iş birliğinin başlangıcı olmuştur. Bu zirve, bölgedeki siyasi dengelerin değiştiği bir zamanda gerçekleşmiştir. Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik müdahalesi ve ABD'nin önce Irak, ardından Afganistan'daki askerlerini geri çekerek Orta Doğu'daki etki alanını terk etmesi, küresel stratejisinde ağırlığı Hint-Pasifik bölgesine kaydırması gibi faktörler, Çin'in Orta Asya'daki nüfuzunu arttırmasına vesile olmaktadır.

Zirvenin önemli sonuçlarından biri, ÇHC ve Orta Asya liderlerinin imzaladığı "Şian deklarasyonu" olmuştur. Deklarasyon, 15 maddeden oluşmaktadır, Çin ile Orta Asya devletleri arasında güçlü ve büyüyen bağlara dair bir stratejik öngörü oluşturmakta ve katılımcı ülkelerin egemenlik, bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve güvenlik gibi temel çıkarlarını koruma konusundaki kararlılıklarını vurgulamaktadır. Ayrıca, her bir ülkenin kendi ulusal koşullarına uygun kalkınma yollarını belirleme konusundaki bağımsızlığına vurgu yapılarak, dış müdahalelere karşı ortak bir duruş sergilemektedirler. Zirve esnasında toplantıya iştirak eden, Çin, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan devletlerinin liderleri arasında da ikili görüşmeler gerçekleştirildi. Bu görüşmeler sırasında belirlenen yeni iş birlikleri, bölgesel istikrar ve kalkınma açısından kritik bir adım olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, zirvenin sonuç bildirgesinde vurgulanan "karşılıklı yarar" ilkesi, iş birliğinin temelini oluşturmaktadır. Bu ilke, bölgesel istikrarın ve ekonomik kalkınmanın sağlanmasına yönelik ortak çabaların önemini vurgulamaktadır.⁴

³ Ekrem Erkin, *Çin'in Orta Asya Politikaları*, Ed. Murat Yılmaz, Hoca Ahmed Yesevi Üniversitesi, Ankara 2011, s. 27-28.

⁴Doğacan Başaran, "Çin-Orta Asya ilişkilerinde Güçlü İşbirliğini Pekiştirme Adımları", <https://www.ankasam.org/cin-orta-asya->, (Erişim Tarihi: 20.02.2024).

Çin Halk Cumhuriyeti İçin Orta Asya Bölgesinin Önemi

Sovyetler Birliği'nin dağılması ilk başlarda ÇHC için beklenmedik zorluklar oluştursa da nihayetinde bir dizi olumlu sonuçlar doğurmuştur. Artık Çin'in yakın çevresinde, zengin doğal kaynaklarına sahip, özellikle de Çin'in giderek ihtiyaç duyduğu hayati enerji kaynakları olan petrol ve doğal gaz yataklarını sınırlarında bulunduran bölge ön plana çıkmaktaydı. Üstelik bu bölge artık Çin'i, Rusya Federasyonundan ayıran stratejik bir tampon bölge görevini de görecektir. Buna ilaveten Pekin, Orta Asya bölgesini Orta Doğu, Güney Asya ve Avrupa'ya bağlanan alternatif aktif bir rotaya dönüştürmeyi de amaçlamaktadır.

Ayrıca Pekin'in sınır bütünlüğü, güvenliği açısından da Orta Asya bölgesi önem taşımaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti içinde bulunan Uygur Özerk Bölgesinde, Kırgız, Kazak, Özbek ve Türkmenlere akraba bir Türk etnik grubundan olan, Uygurlar ağırlıklı olarak yaşamaktadırlar. Bu bölge nüfusu kendi tarihsel haklarını, ulusal değerlerini korumak için mücadele etmiş ve Çin yönetimi için sürekli zorlukların kaynağı olmuştur. Ayrıca Doğu Türkistan'ın, altın ve uranyum gibi değerli doğal kaynaklara sahip olması, Çin petrol rezervlerinin yaklaşık %30'unun bu topraklarda bulunması da Pekin için hassas durum oluşturmaktadır.⁵ Nihayetinde Orta Asya devletleriyle kurulan iyi ilişkiler, Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'nin güvenliğinin ve istikrarının korunmasına da büyük katkı sağlayacaktır.⁶ Dolayısıyla Çin kendi güvenlik endişesi açısından sınırdaş olan Orta Asya bölgesindeki komşularının zayıf, istikrarsız devletler olmasının taraftarı olmayacağını izlenimini vermektedir. Üstelik kurulmuş iyi ilişkilerin sınır bölgelerinde yaşayan Orta Asya halklarıyla aynı soydan olan Çin vatandaşları arasındaki istikrarın korunması açısından da önem taşımaktadır.

Ülkeler Arası İlişkilerin Pekişmesinde Kuşak ve Yol Projesinin Önemi

Orta Asya, küresel ve bölgesel güçler arasında süregelen jeopolitik rekabette önemli bir konuma sahip olduğunu bir daha vurgulamakla birlikte, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ın özellikle

⁵ Giray Fidan, *Zamanın Yenemediği Ülke Çin*, Sinemis Yayınları, Ankara 2012, s. 152.

⁶ Zeynep Abduldaeva Salman, İsmail Özbay, "Çin'in Orta Asya Politikası ve Kırgızistan", *Asya Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2019, Sayı: 2, Cilt: 3, s. 323.

Soğuk Savaş sonrası Yeni Dünya Düzeninde, kaynaklarını, nüfuzlarını ve güçlerini artırmaya yönelik stratejiler izlemektedirler. Özellikle RF, ABD ve Çin'in yanı sıra Türkiye, İran, Hindistan, Güney Kore ve Japonya gibi bölgesel aktörlerin de Orta Asya'ya yönelik stratejik girişimler hayata geçirdiği görülmektedir.⁷

Bu bölgede birçok bölgeselcilik ve entegrasyon projeleri denendi, ancak çoğu zorluklarla karşılaşmış ve sınırlı başarılarla ulaşılmıştır. Günümüzde Çin'in yakın tarihteki kabul gördüğü Kuşak ve Yol Projesi başata olmak üzere Orta Asya'da, Rusya Federasyonu'nun Avrasya Ekonomik Birliği projesi, ABD'nin Yeni İpek Yolu girişimi de bölge devletleri bakımından öne çıkan ve kabul gören faaliyetler olmaktadır. Bu projeler, Orta Asya'daki ekonomik ve siyasi bağların güçlendirilmesine yönelik farklı yaklaşımları temsil ederek bölgedeki jeopolitik manzara üzerinde önemli sonuçlar doğurmaktadır.⁸

7 Eylül 2013 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Xi Jinping, Kazakistan başkenti Astana'da çok önemli bir konuşma yaparak, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı vizyonunu açıkladı. Genellikle Çin'in daha geniş Kuşak ve Yol Girişiminin kara bileşeni olarak anılan bu girişim, Çin'in Orta Asya ile olan ilişkisini hızlandırmanın bir yolu olarak tanımlandı. Pekin'e göre, Kuşak ve Yol Girişim projesi, tüm katılımcı ülkeler için ortak kazançları vurgulayan "kazan-kazan" işbirliği ilkesine dayanmaktadır.⁹

Çin tarafından açıklanan bu proje, Rusya liderliğindeki Avrasya Ekonomik Birliği'nin önerdiği Yeni İpek Yolu projelerine ve özellikle ABD'nin bölgedeki çabalarına bir yanıt olarak görülebilir. Araştırmacı, Kadir Ertaç Çelik ve Mehmet Seyfettin Erol'un görüşlerine göre, Pekin'in bu girişimi ABD'nin küresel hegemonyasına meydan okuma olarak kabul edilmektedir. Ancak Çin'in, rakiplerinin projelerinin güçlü ve zayıf yönlerini dikkate alarak

⁷ Mehmet Seyfettin Erol, "Türkiye'nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 2012, s. 1-20.

⁸ Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin, 4 Ekim 2011'de İzvestiya gazetesine yazdığı bir makalede Avrasya Birliği'nin kurulmasını teklif etmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Vladimir Putin, "Novyy Integratsionnyy Proyekt Dlya Yevrazii-Budushcheye, Kotoroye Rozhdayetsya Segodnya", *İzvestiya*, No: 10, 2011, s. 10-14.

⁹ 2011 senesinde ABD, Afganistan'ı Orta Asya ve Güney Asya ile bütünleştirmeyi hedefleyen Yeni İpek Yolu projesini ilan etmiştir. Detaylı bilgi için bkz: "U.S. Support for the New Silk Road", *U.S. Department of State*, <https://2009-2017.state.gov/p/sca/ci/af/newsilkroad//index.htm>, (Erişim Tarihi: 29.08.2023).

ve bölgeselcilik deneyimlerinden yararlanarak pragmatik bir yaklaşım benimsediği görülmektedir.¹⁰

Çin'in Dışişleri Bakanı Wang Yi'nin sözleri, Çin tarafından başlatılan dönüştürücü bir küresel altyapı projesi olan Kuşak ve Yol Girişimi'nin muazzam kapsamının ve etkisinin altını çizmektedir. Nisan 2019 yılı itibarıyla 126 ülke ve 29 uluslararası kuruluş, Kuşak ve Yol Girişimi çerçevesinde Çin'e destek verdiler. Bu yaygın katılım, uluslararası toplumun, girişimin küresel ticareti ve bağlantıyı yeniden şekillendirme potansiyelinin farkına vardığını, Bakan Wang Yi'nin sunduğu istatistikler Kuşak ve Yol Girişimi'nin ekonomik önemini canlı bir resmini çizdiği görülmektedir. Çin ile katılımcı ülkelerin, 2013 ile 2018 yılları arasında gerçekleştirdikleri toplam 6 trilyon doları aşan ticaret hacmi bu girişimin, uluslararası ticareti destekleme ve ekonomik büyümeyi teşvik etme potansiyeline vurgu yapmaktadır. Üstelik Pekin'in bu ülkelerdeki 80 milyar doları aşan yatırımı, Kuşak ve Yol Girişimi aracılığıyla, kalkınmayı ve refahı teşvik etme konusundaki kararlılığını göstermektedir.¹¹

Kuşak ve Yol Girişimi projesine dahil olan ülkelerde Çin şirketlerin katılımıyla 82 ekonomik ve ticari iş birliği bölgesinin kurulması, girişimin pratikteki uygulamasını öne çıkarılmaktadır. Ekonomik faaliyetin merkezi olarak düşünülen bu bölgeler, yalnızca ticareti kolaylaştırmakla kalmamış, aynı zamanda yaklaşık 300 bin iş fırsatı oluşturarak yerel ekonomik kalkınmaya ve sosyal istikrarın gelişmesine de katkı sağlamıştır. 18 Eylül 2018 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in, Astana'daki Kazak-Çin İş Forumu'ndaki konuşmasında Kuşak ve Yol Girişiminin istikrarlı ilerlediğinin altını çizmiştir. Katılımcı ülkeler arasında artan siyasi koordinasyonun belirterek bu girişimin yalnızca altyapı geliştirmenin ötesine geçtiğini vurgulamıştır. Bakan Wang Yi ve Başkan Xi Jinping'in ana hatlarını çizdiği Kuşak ve Yol Girişimi, uluslararası ilişkilerde ve ekonomik kalkınmada dönüştürücü bir güç olacağını müjdesini vermişlerdir. Bu proje ile sınırları aşan, iş birliğini teşvik eden ve

¹⁰ Kadir Ertaç Çelik, Mehmet Seyfettin Erol, "Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD'nin İran Politikasının Analizi", *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2019, 3 (2), s. 14.

¹¹ The Ministry of Foreign Affairs of P.R.C., "The Ministry of Foreign Affairs Holds a Briefing for Chinese and Foreign Media on President Xi Jinping's Attendance at the Second Belt and Road Forum for International Cooperation (BRF)", FMPRC, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1657216.shtml, (Erişim Tarihi: 29.08.2023).

önemli ekonomik faydalar sağlanacak ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni, 21. yüzyılda küresel bağlantı ve refahın öncü gücü haline getireceği beklenmektedir.¹²

Çin'in Orta Asya'ya olan ilgisi, Pekin'in bu bölgede özellikle başta ekonomik varlığını pekiştirmek amacıyla birçok stratejiler belirlemesine sebep olmaktadır. Bunlardan bir de Şian deklarasyonu'dur.

Çin ve Orta Asya Devletleri'nin "C+C5" Ortaklığı: Şian Deklarasyonu

Çin ile Orta Asya'nın beş ülkesini birleştiren "C+C5" ortaklığının açılış zirvesi 18-19 Mayıs 2023'te Şaanşi eyaletinin merkezi Şian'da gerçekleşti. Şian şehri, projeye katılımı sağlayacak devlet liderlerinin bir araya geldiği, ekonomik yönden değerli toplantıya ev sahipliği yapmıştır. Bu Zirve'nin gerçekleşme mekânı olarak Şian şehrinin seçilmesinin derin bir sembolik önemi vardır. Eski Çin imparatorluğunun başkenti olan Şian, kadim İpek Yolu'nun başlangıç noktası olarak tarihte özel bir yere sahiptir. Bu tarihi önem, M.Ö. 200'lü yılların başlarında Çin'i yöneten Han Hanedanlığı'na kadar uzanmaktadır.

Şian'da yapılan ki bu Zirve, Rusya Federasyonu'nun bölgedeki Sovyet mirasına dayanan ekonomik ve siyasi nüfuzunun, Ukrayna'ya karşı başlattığı savaşı sonucunda, Moskova'nın zayıfladığı bir dönemde toplandı. Aynı zamanda ABD'nin, Avrasya'daki varlığından vazgeçerek küresel stratejisini Hint-Pasifik'e yönlendirmesi, Çin'in bu toplantıyla Orta Asya'daki nüfuzunu artırma kararlılığını göstermektedir.

Zirvenin sonunda Çin ve Orta Asya liderleri ortaklaşa "Şian deklarasyonu"nun imzalandığını duyurdular. Bu açıklamada Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Çin devletlerinin egemenlik, bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve güvenlik de dahil olmak üzere temel çıkarlarının korunması bağlamında birbirlerini destekleme konusundaki kararlılıklarının altını çizdiler. Buna ek olarak, kendi ulusal koşullarıyla uyumlu kalkınma yollarını bağımsız olarak belirleme konusundaki kararlılıklarını da teyit ederek, dış güçlerin hiçbir bahane altında iç işlerine müdahale etmesine izin vermeyeceklerini açıkça belirttiler.¹³ Böylece söz konusu deklarasyon ile Orta Asya devletlerinin kalkınma stratejilerinde Çin'in ekonomik iş birliğinin varlığı bir kere daha vurgulanmış oldu.

¹² "Kazakh-Chinese Cooperation Under One Belt, One Road Initiative Discussed in Astana", Press Service of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan, <https://primeminister.kz/en/news/all/17096>, (Erişim Tarihi: 31.08.2023).

¹³ Emre Aytekin, "Çin ilk kez düzenlediği zirveyle Orta Asya'da hamilik rolünün işaretini verdi", <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cin-ilk-kez-duzenledigi-zirveyle>, (Erişim Tarihi: 29.08.2023).

Şian Deklarasyonunun İş Birlik ve Ekonomik Entegrasyonu Bağlamındaki Sonuçları

Çin-Orta Asya devletleri Zirvesi'nin sonuç bildirgesinde, taraflar "karşılıklı yarar" ilkesine dayalı iş birliğini geliştirme konusundaki kararlılıklarını dile getirdiler. Bu işbirliğinin taraflar bağlamında karşılıklı avantajlı ve ilgili tüm paydaşlar için faydalı olması gerektiğine dair genel bir anlayış sergilenmiştir.

Zirve sonrasında imzalanan "C+C5" ortaklığı: Şian deklarasyonu", taraflar arasındaki ilişkilerin mevcut durumunu ve gelecekteki yönelimlerini içermektedir. Bölgesel iş birliği bakımından önem arz eden 15 maddelik deklarasyon'da aşağıdaki konular yer almaktadır:

1. Taraflar, Orta Asya devletleri ile Çin arasındaki verimli iş birliğinin artırılması konusunda anlaşmışlardır. Aynı zamanda yakın bir topluluk oluşturma arzularını teyit etmişlerdir.

2. Mevcut zirve çerçevesinde, Orta Asya ve Çin Devlet Başkanlarının bir araya gelmesi için resmi bir mekanizmanın oluşturulduğu belirtilmiştir. Zirveler, alfabetik sırayla iki yıl arayla bir kez Çin'de, bir kez de Orta Asya devletlerinden birinde gerçekleştirilecektir. Ayrıca bakanlar düzeyinde toplantılar için bir mekanizma kurulması da planlanmıştır.

3. Orta Asya devletleri, "Tek Çin İlkesi"ne bağlılıklarını teyit etmişlerdir; Çin ise Orta Asya devletlerinin kalkınma çabalarını, ulusal bağımsızlıklarını, egemenliklerini ve toprak bütünlüklerini desteklediğini bildirmiştir.

4. Taraflar, devlet güvenliğinin, siyasi istikrarın ve anayasal düzenin sağlanmasının önemini vurgulamışlardır. Ayrıca meşru devlet gücünü zayıflatma ve "renkli devrimler" gibi girişimlere karşı çıkmışlardır.

5. Kuşak ve Yol Girişimi ile Orta Asya devletlerinin ulusal kalkınma projeleri arasındaki uyumun korunması gerektiği vurgulanmıştır. Bunlar arasında Kazakistan'ın "Nurlu Zhol"u, Kırgız Cumhuriyeti'nin 2026'ya kadar Kalkınma Programı, Tacikistan'ın 2030'a kadar Stratejisi, Türkmenistan'ın "Büyük İpek Yolu'nun Yeniden Canlandırılması" ve Özbekistan'ın 2022-2026 Stratejisi yer almaktadır.

6. Ticari-iktisadi bağların güçlendirilmesine özel önem verilerek, Yeni Ekonomik Diyalog için bir strateji geliştirme üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda yeşil yatırım projelerinin geliştirilmesi, Orta Asya-Çin Sanayi ve İş Birliği Forumu'nun düzenlenmesi ve ortak değer zincirleri oluşturulması gibi konularda mutabakat sağlanmıştır.

7. Orta Asya'nın önemli bir trans-Avrasya ulaşım merkezi olarak statüsünün iyileştirilmesi ve ulaşımın geliştirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Çin-Orta Asya bölgesinde ulaşımın geliştirilmesi ihtiyacı dile getirilmiştir. Ulaşım altyapısının ortaklaşa geliştirileceği de taahhüt edilmiştir.

8. Taraflar, tarım, sulama, gıda güvenliği ve hayvancılık gibi alanlarda iş birliğinin önemini vurgulamıştır.

9. Enerji alanındaki iş birliğini geliştirerek, "Orta Asya - Çin" enerji ortaklıkları kurulmasına destek vermişlerdir. Petrol, doğal gaz ve kömür gibi geleneksel enerji alanlarındaki iş birliğini genişletmeyi, hidroelektrik ve güneş ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir kaynaklardaki bağların artırılması hedeflenmektedir.

10. Orta Asya devletleri ve ÇHC arasındaki eğitim, bilim, kültür, turizm, arkeoloji, arşiv, fiziksel kültür ve spor, medya ve düşünce kuruluşları kültürel ve insani iş birliğinin güçlendirilmesine yönelik bir irade ortaya konulmuştur. Pekin, Kültürel İpek Yolu Projesi'nin uygulanması önerisinde bulunmuştur. Taraflar, turizm alanında daha fazla iş birliğinin ve "Orta Asya - Çin" ortak turizm rotasının geliştirilmesinin önemine dikkat çekmişlerdir.

11. İklim değişikliği konusu da deklarasyonda yer almıştır. Taraflar, iklim değişikliğine dayanıklılık ve uyum alanında yakın iş birliği çağrısında bulunmuşlardır.

12. Taraflar, uluslararası toplumla birlikte barışı, istikrarı koruma ve sosyal altyapıyı yeniden inşa etme konusunda Afganistan halkını desteklemeye devam etme sözü vermişlerdir. Terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılıkla mücadele konusunda ortak kararlılık ifade edilmiştir.

13. Taraflar, günümüz dünyasında güvenlik ve kalkınmaya yönelik acil ihtiyacı bilincinde olup, Orta Asya devletleri, Çin'in Küresel Kalkınma Girişimi, Küresel Güvenlik Girişimi ve Küresel Medeniyet Girişimi politikalarına değer vererek ve bunlara aktif olarak katılmaya hazır olduklarını da beyan etmişlerdir.

14. "Küresel Veri Güvenliği Girişimi" politikası çerçevesinde barışçıl, açık, güvenli, paylaşılan ve düzenli bir siber uzayın kurulmasını desteklemişlerdir. "Orta Asya-Çin Dijital Veri Güvenliği İş birliği Girişimi'nin kolektif olarak ilerletilmesinin önemini altını çizmişlerdir.

15. Son olarak taraflar, BM'nin uluslararası barışı, güvenliği ve sürdürülebilir kalkınmayı garanti etmedeki önemli rolünü destekleme konusunda bir kez daha teyit etmişlerdir.”¹⁴

Burada bu işbirliğinin dikkat çeken yönlerinden biri ise, Şian şehri ile Orta Asya devletleri arasındaki geniş demiryolu bağlantısının varlığıdır. Ayrıca Şian'ın Orta Asya devletlerinin yanı sıra, Asya ve Avrupa'daki diğer bölgelere bağlanan 17 mevcut demiryolu hatları bulunmaktadır. Bu demiryolu bağlantılarında, 2023 yılının ilk üç ayında kaydedilen 1.100'den fazla tren seferiyle kayda değer bir hareketlilik görülmüştür.¹⁵ Söz konusu demiryolu ağlarının, Çin ve Orta Asya devletleri arasında mal taşımacılığının kolaylaştırılmasında belirgin bir rol oynamaktadır. Orta Asya ülkeleri Çin'e buğday, soya fasulyesi, meyve, kuru meyve, sığır eti ve koyun eti gibi yüksek kaliteli tarım ürünleri ihraç etmektedir. Bu ticaret, her iki taraf için de fayda sağlamaktadır. Ayrıca ekonomik büyümeyi destekleyerek, ticaret fırsatlarını artırarak ve daha geniş bir ürün yelpazesine erişimi sağlayarak, bölge nüfusuna somut avantajlar sunmaktadır. Çin ile Orta Asya devletleri arasındaki, özellikle de ulaşım ve ticaret alanındaki iş birliği, bölgedeki ortak çabalardan doğabilecek karşılıklı yararların olumlu sonuçlarını yansıtmaktadır.

Projenin 10. yılında, altı ülke Kuşak ve Yol Girişimini yeni bir başlangıç olarak görme niyetlerini açıklamıştır. Karşılıklı yarar ve tamamlayıcılık ilkeleri rehberliğinde bağlantı girişimlerini geliştirme ve sanayi, enerji ve gıda güvenliği gibi alanlarda işbirliğini genişletme sözü vermişlerdir. Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, Orta Asya devletlerinin kalkınmasına 26 milyar yuan (3,7 milyar dolara eşdeğer) ayracağını duyurmuştu. Bölgenin diğer ülkelerini de İpek Yolu projesine katılmaya davet etmişti. Pekin'in bu mali yardımı, Çin'in Orta Asyalı ortaklarıyla ekonomik ve altyapı bağlarını güçlendirme konusundaki kararlılığını bir daha vurgulamaktadır. Ayrıca ortak yüksek teknoloji işletmeleri ve inovasyon parklarının oluşturulması da önerilmişti. Kazakistan Cumhurbaşkanı Kasım Jomart Tokayev ise dokuz iş birliği alanı önermişti. Bunlar, karşılıklı ticari ilişkilerin artırılması, elektronik ticaretin geliştirilmesi, ulaştırma lojistik altyapısının iyileştirilmesi, sanayi, enerji, tarım ve sınıraşan su kaynaklarının verimli kullanılmasına yönelik projelerdir. Zirve toplantısına katılan taraf devletler bundan sonraki buluşma toplantılarını iki yılda bir ger-

¹⁴ “Xi'an Declaration of the China-Central Asia Summit”, <https://www.newscentralasia.net/2023/05/20/xian-declaration>, (Erişim Tarihi: 15.02.2024).

¹⁵ Ahmet Yeşiltepe, “Çin 'İpek Yolu'ndaki Türkleri kendi masasına topluyor”, <https://www.ntv.com.tr/dunya/ahmet-yesiltepe-vazdi>, (Erişim Tarihi: 25.09.2023).

çekleştirme kararı almışlardır. Zirvenin bir sonraki buluşmasının 2025 yılında Kazakistan topraklarında yapılması konusunda anlaşma sağlanmıştı.¹⁶

Bunlara ek olarak 18 Mayıs 2023 yılında Kazakistan'ın Samruk-Kazyna holdingi resmi Telegram kanalında, Çin Halk Cumhuriyeti'nin petrol ve gaz devi, Çin Ulusal Petrol Şirketi ile iş birliklerini geliştirmeye yönelik faaliyetler yapacaklarını duyurmuşlar. Öngörülen işbirliği, Samruk-Kazyna, KazMunayGas ve QazaqGaz gibi Kazakistan Cumhuriyeti'nin önde gelen petrol ve gaz işletmelerini/şirketlerini kapsamaktadır. Açıklanan duyuru çerçevesinde resmileşen anlaşmada, Kazakistan topraklarında petrol ve gaz arama, işleme ve taşıma alanlarında, KazMunayGas, QazaqGaz ve Çin Ulusal Petrol Şirketi arasında yapılan ortaklığı pekiştirmiştir. Anlaşmada özellikle, Kazakistan-Çin petrol boru hattının, Kenkiyak-Atrau bölümünün genişletilmesi, Beineu-Bozoy-Çimkent doğalgaz boru hattının ikinci hattının inşasını ve petrol, doğalgaz kaynaklarının jeolojik keşiflerine yönelik ortak çabalar belirlenmiştir.¹⁷

Söz konusu zirve esnasında gerçekleşen ikili görüşmelerden biri de Özbekistan Cumhurbaşkanı Şavkat Mirziyoyev ile Çin Halk Cumhuriyeti lideri Xi Jinping arasında sağlanmıştır. Görüşmelerin sonucunda iki devlet başkanı tarafından 41 belgeye imza atılmıştır. Bu zirve kapsamında gerçekleşen görüşmeler neticesinde iki devlet arasında enerji, kimya, metalürji, jeoloji, otomotiv, elektrik mühendisliği, inşaat ve diğer alanlarda toplam 25 milyar dolarlık proje üzerinde anlaşmaya varılmıştır.¹⁸ Üstelik bu ziyaret sürecinde Özbekistan ve Çin İşbirliği Sergisi'nin açılışı da gerçekleştirilmiş ve toplam değeri 3,3 milyar dolar olan 15 yeni üretim tesislerinin de inşası kararlaştırılmıştır. Otomobil sektörü, elektrikli araç, inşaat malzemeleri, metal ürünler ve tıbbi malzeme üretimi gibi alanları kapsayan sergide sembolik bir düğmeye basılarak gelecekte gerçekleşecek yeni tesislerin açılış simülasyonu yapılmış olup, Çin iş dünyasının temsilcileriyle yuvarlak masa toplantısı da gerçekleştirildi.¹⁹

¹⁶ Asima Nurbaykızı, "Çin, Orta Asya ülkelerinin kalkınmasına 26 milyar yuan ayırdı", <https://qazaqstan.tv/news/176134/>, (Erişim Tarihi: 23.08.2023).

¹⁷ "Samruk-Kazyna grubunun şirketleri Çin Petrol ve Gaz Kurumu ile işbirliğini genişletiyor", <https://t.me/samrukazynaofficial/2125>, (Erişim Tarihi: 20.09.2023).

¹⁸ "Özbek-Çin ilişkilerinin kapsamlı stratejik ortaklıkla güçlendirilmesi ve pratik işbirliğinin derinleştirilmesine yönelik önemli belgeler imzalandı Özbekistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın basın servisi", <https://president.uz/ru/lists/view/6345>, (Erişim Tarihi: 21.09.2023).

¹⁹ "Özbekistan Cumhurbaşkanı ortak girişimler başlattı ve Çin iş dünyasının önde gelen temsilcileriyle bir araya geldi", <https://president.uz/ru/lists/view/6357>, (Erişim Tarihi: 21.09.2023).

Aynı tarihlerde Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov da, Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Xi Jinping ile “geleneksel dostluk ve işbirliği” konularına odaklanan bir görüşme gerçekleştirmişler. Görüşmenin gündeminde öne çıkan konuların biri de Çin-Kırgızistan-Özbekistan demiryolu projesinin, güvenlik ve ekonomik meseleleri olmuştur. Gerçekleşen bu toplantının somut bir sonucu olarak, Bişkek ile Pekin arasında kapsamlı stratejik ortaklığı pekiştiren, ortak deklarasyon olarak 25 belgeye imza atılmıştır.²⁰ 19 Mayıs 2023 tarihinde, Çin ve Orta Asya Zirvesinde söz alan Kırgızistan Cumhurbaşkanı Sadır Caparov, ulaştırma alanı bağlamında bölgesel işbirliğinin önemine vurgu yapmıştır. Aynı zamanda Sadır Caparov, Orta Asya bölgesinin çeşitli “dünya güç merkezleri” arasında jeopolitik arabulucu rolünü üstlenmesi gerektiğini öne süren gizemli bir düşünceyi de dile getirmiştir. Buradaki gizemin bölgedeki siyasi ve uluslararası ilişkiler dinamiğinde yeni bir dengenin kurulması veya mevcut dengelerin değişmesi gerektiği şeklinde yorumlanabilir. Çünkü Orta Asya’nın stratejik konumu, doğal kaynakları ve jeopolitik önemi göz önüne alındığında, bu düşünce bölgedeki aktörlerin uluslararası politikada daha aktif bir rol üstlenmesi gerektiği fikrine dayanmaktadır. Ayrıca bu düşünceyi bölge devletlerinin bağımsızlık ve güvenlik durumlarının pekiştirilmesi/güçlendirmesi çabaları bağlamında değerlendirmek de mümkündür.

Gelişenlere ek olarak Cumhurbaşkanı Sadır Caparov, daha öncesinde Kırgızistan tarafından 120 tanesi tedarik edilen LPG’li otobüsü üreten fabrikasının, Zhongtong Bus Holding Co., LTD’nin tesislerini ziyaret ederek kuruluşu yakından izlemişti ve Kırgızistan’a ek olarak şirketten daha 1000 adet otobüsün alınacağına kararlandırılmıştır.²¹

Bu zirvede Tacikistan Devlet Başkanı İmomali Rahmon’da, mevkidaşı Xi Jinping ile bir araya gelerek iki ülkenin geniş işbirliği alanlarını kapsayan birçok belgeyi onaylamışlardır. Anlaşmalar, terörle mücadele kapsamında güvenlik, medya alanında ortak işbirliği, insani yardım, ticari ve ekonomik işbirliği, tarım ve daha başka da konuları kapsamaktaydı. Bunlara ek olarak İmomali Rahmon başka da görüşmelerde bulunmuş ve Asya Altyapı Yatırım Bankası Başkanı Jin Liqun ile görüşmelerde bulunmuştur. Akabinde Tacik liderin basın servisi, bankanın Tacikistan’ın Rogun hidroelektrik santral proje-

²⁰ “Kırgızistan ve Çin yeni dönemde kapsamlı bir stratejik ortaklık kurdu”, <https://www.newscentralasia.net/2023/05/19/kyrgyzstan-i-kitay-ustanovili>, (Erişim Tarihi: 23.09.2023).

²¹ “Çin-Orta Asya: “win-win” mı, tam olarak değil mi?”, <https://russian.eurasianet.org/>, (Erişim Tarihi: 20.09.2023).

sinin inşasını desteklemek için “500 milyon dolar tutarında imtiyazlı fon” sağladığını duyurmuştur.²² Ayrıca Tacikistan Devlet Başkanı İmomali Rahmon, Çin Başbakanı Li Qiang ile görüşme sırasında Tacikistan ile Çin arasındaki ticaret artışının altını çizmiştir. Liderlerin ayrıca Türkmenistan-Özbekistan-Tacikistan-Kırgızistan-Çin doğalgaz boru hattı projesi kapsamında D Hattının inşasının hızlandırılması konusunu da görüştüğü bildirilmiştir.²³

Şian’daki Çin- Orta Asya devletler zirvesine katılan Türkmenistan Cumhurbaşkanı Serdar Berdimuhamedov da, ev sahibi ülke lideri Xi Jinping ile bir araya gelerek gelecekteki işbirliği alanlarını belirlemişlerdir. Türkmenportal haber kaynağına göre anlaşmalar, hayvan ithalatı ve ihracatının karantinası, basın işbirliği, gümrük düzenlemeleri ve diğer kurumsal konularla ilgili çeşitli memorandumlar ve anlaşmalar imzalanmışlardır.²⁴ Serdar Berdimuhamedov, derin bölgesel işbirliğini teşvik etmeyi amaçlayan “Orta Asya -Çin Halk Cumhuriyeti” çok taraflı istişare mekanizmasının kurulmasını önermiştir. Ayrıca Berdimuhamedov, iki ülke arasındaki enerji bağlarını güçlendirmeyi amaçlayan bir girişim olan Çin’e gaz arzının artırılmasını da dile getirdi ve bölgedeki altyapı bağlantısının iyileştirilmesinin potansiyel faydalarını vurgulayarak ulaşım koridorlarının geliştirilmesinin önemini altını çizmiştir.²⁵

Şian zirvesinde devlet etkililerinin çok taraflı ve iki taraflı görüşmeler sağladığı, başta zirveye katılan her bir devletin ve bölgenin kalkınmasına etki edecek anlaşmalara varıldığı verimli ortamının oluştuğundan söz etmek mümkündür.

Çin’in Orta Asya Devletleri ile İş Birliği ve Rusya Federasyonu

Orta Asya devletleri ve Çin arsındaki gelişen iş birliklerinin ışığında, bölgedeki tarihi bağlarını öne sürerek etkisini kaybetmek istemeyen diğer bir aktör Rusya Federasyonudur. Moskova yönetimi kendisinin dışarıda bırakıldığı bir bölgesel işbirliğini arzulamadığı gibi Orta Asya bölgesinde kendine rakip bir devlet de istememektedir.

²² “Tacikistan ile Çin arasında üst düzey toplantılar ve müzakereler”, <http://president.tj/ru/node/30701>, (Erişim Tarihi: 20.09.2023).

²³ “Asya Altyapı Yatırım Bankası Başkanı Jin Liqun ile Toplantı”, <http://president.tj/ru/node/30687>, (Erişim Tarihi: 22.09.2023).

²⁴ “Türkmenistan ve Çin işbirliğine ilişkin yeni bir belge paketi imzaladı”, <https://turkmenportal.com/blog/62060/turkmenistan-i-kitai-podpisali-ocherednoi-paket>, (Erişim Tarihi: 21.09.2023).

²⁵ “Türkmenistan doğalgazının Çin’e sevkiyatı için yeni projelerin uygulanması önerildi”, <https://business.com.tm/tr/post/10253/turkmenistan>, (Erişim Tarihi: 20.09.2023).

Rusya Federasyonu'nun bölgede daha çok güvenlik konularına odaklandığı, Çin'in ise daha çok ekonomik kar elde etme gayesinde olduğu izlenimi, Orta Asya bölgesindeki gelişmelerin aslında bir hayli karmaşık olduğunu göstermektedir. Bu da Pekin ve Moskova'nın Orta Asya bölgesindeki çıkar stratejilerini anlamak için bölge devletleri ile olan çok yönlü ilişkiler yelpazesini daha derin inceleme ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Burada Carnegie Eurasia Center araştırmacısı Temur Umarov'un, "Çin'in Orta Asya'yla ilişkisininin 1990'lı yıllara dayandığını ve güvenlik konularının da ilk önceliklerinden biri olduğunu vurgulaması ve bunun, Çin'in bölgedeki çıkarlarının ekonomik kaygıların ötesine geçen çok yönlü doğasının olduğunu altını çizmesinin de gelişen iş birliklerinin derinleştirmesine işaret etmektedir.²⁶

Bununla birlikte Singapur'daki Rajaratnam Uluslararası Çalışmalar Okulu'ndan Raffaello Pantucci, Çin'in, Orta Asya bölgesindeki artan etkisi ve varlığı, Rusya Federasyonu'nu şaşkırtmamış gibi görüldüğünü, Moskova'nın, Çin'in bölgedeki ekonomik gücüyle rekabet edemediğini öne sürmektedir.²⁷ Gelişen konjonktürde ülkesel kalkınma maksadında çeşitli alternatif politikalar arayan Orta Asya devletlerinin de, sunduğu potansiyel faydaların farkında olarak, Çin'in katılımına açık olduklarını göstermektedirler.

Aslında Orta Asya devletleri Rusya'nın ve Çin'in hem güvenlik, hem de ekonomik kalkınma alanındaki bölgesel dinamiklerinin çeşitli yönleriyle meşgul olduklarına tanık olmaktadır. Bölge devletleri, kendi büyüme ve gelişmelerini desteklemek amacıyla, birden fazla ortak tarafından sunulan fırsatlardan yararlanmaya istekli olduklarını belirten bir yararçı yaklaşım sergilenmektedir. Orta Asya'da, Pekin ile Moskova arasındaki dinamikler incelikli bir ilişkiyi yansıtmaktadır. Temur Umarov Pekin'in komşu Orta Asya bölgesindeki hâkimiyeti yerine, Moskova ile ortaklığına öncelik vermesi gerektiğini ve bu iki devletin bölgedeki işbirliğinin genel olarak algılanan çok ötesine uzandığını vurgulamaktadır. Stratejik açıdan önem taşıyan bu alandaki işbirliklerinin derinliğinin ve genişliğinin altını çizmektedir.²⁸

²⁶ Temur Umarov, "Democracy in Central Asia", <https://www.theredlinepodcast.com/>, (Erişim Tarihi: 21.09.2023).

²⁷ Raffaello Pantucci, "Devler Arasında Orta Asya: ASEAN'dan Bir Yaprak Almak", 31 Mayıs 2023, <https://www.rsis.edu.sg/rsis-publication/icpvtr/central-asia-among>, (Erişim Tarihi: 25.08.2023).

²⁸ Austin Ramzy, "Çin, Rusya'nın Arka Bahçesinde Diplomatik Gücünün Övgüsünü Yapıyor", <https://web.archive.org/web/20230525123230/https://www.wsj.com/>, (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Gelişen Orta Asya ve Çin iş birliklerine rağmen, genel olarak bir tedirginlik mevcuttur. Tarihi süreçte bölgede yaşanan etki hâkimet mücadeleleri ve önemli güncel tehdit de demografik, Çin nüfusunun fazlalığı madalyonun diğer yüzünden görünmektedir.

Şian zirvesi, devam eden Ukrayna ihtilafının mevcudiyeti ve bunun Rusya'nın Orta Asya bölgesindeki gelecekteki rolü ve taahhütleri üzerindeki belirsizliği nedeniyle Rusya açısından önemli bir ağırlık taşımaktadır. Tarihsel olarak Orta Asya bölgesi, Rusya'nın etki alanı olarak görülmüş ise de, Çin'in bölgedeki genişleyen varlığı da jeopolitik manzaranın değişimine etki edecektir.

Financial Times'm, 17-18 Mayıs 2023 tarihindeki Orta Asya-Çin zirvesini, söz konusu bölgede Pekin ile Moskova arasındaki "sessiz rekabet" olarak tanımlanması dikkat çekmektedir. Tayvan Ulusal Savunma ve Güvenlik Enstitüsü'nden Chienyu Shi gibi analistler, Rusya'nın bölgedeki etkisine kıyasla Çin'in Orta Asya bölgesindeki nüfuzunun hızla almasını pek olası görünmese de, nüfuz konusunda incelikli bir rekabetin devam ettiğini öne sürmektedir. Bu durum, bölgedeki güç dinamiklerinde dikkate değer bir değişim olmasa da, uzmanlara göre nüfuz mücadelesinin hala önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin Tacikistan ile büyüyen bağlarında örneklenildiği üzere, güvenlik iş birliğinin potansiyel olarak genişletilmesi de dahil olmak üzere çeşitli yönlerle belirmektedir. Pekin, Moskova'nın bu konudaki hassasiyetinin farkındadır ve bölgede kendini gösterme çabalarında dikkatli davranacağı beklenmektedir. Naval Analizi Merkezi'nden Elizabeth Wishnick'inin de belirttiği gibi, Çin'in bölgedeki güvenlik konularına katılımının boyutu gelecek zamanda kendini belirtecektir.²⁹ Dolayısıyla Pekin'in Orta Asya devletleri ile sağlanan iş birliklerinin neticeleri ve Ukrayna-Rusya savaşının gidiş hattı bölgedeki etkinlik derecesini belirleyeceğine benzemektedir.

Sonuç

Çalışmada gerçekleşen Çin Halk Cumhuriyeti-Orta Asya Zirvesi'nin sonuçlarına odaklanarak, bu önemli diplomatik olayın Orta Asya devletleri ile Çin arasındaki ilişkilere getirdiği değişiklikleri aydınlatmayı başarmıştır. Jeopolitik değişimlerin ve ekonomik karşılıklı bağımlılığın etkisiyle şekillenen bu ilişkiler, zirve sonuçlarıyla birlikte yeni bir iş birliği boyutuna girmiştir.

²⁹ Joe Leahy, "Xi Jinping courts Central Asia as Russian influence weakens", <https://www.ft.com/content/4538f230-c782-40dd-ab7d-7304ac7099cd>, (Erişim Tarihi: 01.09.2023).

Tarihsel bağlar, Kuşak ve Yol Girişimi ve ilk “C+C5” liderler zirvesi ile karakterize edilen Orta Asya-Çin ilişkileri, bölge ve ötesi için derin etkileri olan dinamik ve gelişen bir ortaklığı temsil edilmektedir. Kadim İpek Yolu güzergahı boyunca kurulan kalıcı tarihi bağlar, bugünkü etkileşimin temelini oluşturmaktadır. Orta Asya ve Çin’in ortak mirası ve kültürel alışverişi, halkları arasında kalıcı bir köprü oluşturacağı beklenmektedir.

Zirvenin sonuç bildirgesinde vurgulanan “karşılıklı yarar” ilkesine dayalı iş birliği kararlılığı, Çin ve Orta Asya devletleri arasındaki ilişkilerin temelini oluşturmaktadır. İpek Yolu’nun merkezi kalbi Şian zirvesinde düzenlenen bu zirve, bölgenin Orta Asya-Çin ilişkilerindeki önemini altını çizmektedir. Orta Asya-Çin ilişkileri tek bir boyutla sınırlı değildir, burada kültürel alışverişi, ekonomik görevdeşliği/dostane ilişkileri, siyasi iş birliğini ve stratejik ortaklıkları kapsamaktadır. Bu çok yönlü ilişki bağlarının bölgesel istikrara, küresel ticarete ve ekonomik kalkınmaya önemli ölçüde katkıda bulunması beklenmektedir. Bu ilkenin öne çıkması, bölgesel istikrarın ve küresel refahın güçlenmesine katkıda bulunmayı amaçlayan ortak bir anlayışın varlığını göstermektedir. Özellikle, Şian şehri ile Orta Asya devletleri arasındaki geniş demiryolu bağlantısı, zirvenin dikkate değer sonuçları arasında öne çıkmaktadır. Bu demiryolu ağının, 2023 yılının ilk üç ayında kaydedilen yoğun tren seferleriyle birlikte, mal taşımacılığını kolaylaştırma ve ekonomik büyümeyi destekleme potansiyeli büyük önem taşımaktadır.³⁰ Zirvenin önemli bir sonucu da, Çin-Orta Asya ilişkilerinin daha sıkı bir düzenli buluşma takvimine sahip olmasıdır. Bu, karşılıklı anlayışın ve iş birliğinin sürekli olarak güçlenmesine yönelik bir adım olarak değerlendirilebilir.

Orta Asya devletleri ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki çok yönlü iş birliklerinin pekişmesi, bölge üzerindeki Rusya Federasyonu etkisinin azaltılması bağlamında bir strateji olarak kabul edilebilir. Ancak Çin’in kendi ulusal çıkarı gereği Orta Asya yönelik ilgisinin artması, her ne kadar bölge yönetimleri tarafından kısa vadede devletin ekonomik kalkınmaları için katkı sağlasa da, zaman geçtikçe başka bir bağlılığı doğurabileceği endişesinin de varlığının altını çizmekte yarar vardır.

21. yüzyılda hızlı gelişen teknolojik yenilikler, uluslararası ilişkiler ortamındaki alışagelmiş ilişkiler normlarının değişmesine etki etmektedir. Bu da sırasıyla uluslararası politikadaki güç merkezi odaklarının değişimine katkı

³⁰ Şehnaz Dölen, “Çin’den Orta Asya’da Yeni Kalkınma Hamlesi: Çin-Orta Asya Zirvesi” https://bulten.ikv.org.tr/icerik_print.asp?ust_id=13740&id=13744, (Erişim Tarihi: 20.02.2024).

sağlamaktadır. Orta Asya bölgesi devletleri değişen uluslararası ilişkiler sisteminde kendi ulusal çıkarlarını maksimum seviyede korumak maksadıyla Moskova ya da Pekin karşısında en rasyonel kararlar alması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AYTEKİN, Emre, “Çin ilk kez düzenlediği zirveyle Orta Asya’da hamilik rolünün işaretini verdi”, *Anadolu Ajansı*, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya>, (Erişim Tarihi: 25.08.2023).
- BAŞARAN, Doğan, “Çin-Orta Asya ilişkilerinde Güçlü İşbirliğini Pekiştirme Adımları”, <https://www.ankasam.org/cin-orta-asya>, (Erişim Tarihi: 20.02.2024).
- ÇELİK, Kadir Ertaç, EROL, Mehmet Seyfettin, “Kuşak-Yol Girişimi Bağlamında ABD’nin İran Politikasının Analizi”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2019, 3 (2), ss. 11-41.
- ERKİN, Ekrem, *Çin’in Orta Asya Politikaları*, Ed. Murat Yılmaz, Ankara, Hoca Ahmed Yesevi Üniversitesi, 2011.
- EROL, Mehmet Seyfettin, “Türkiye’nin Orta Asya Politikasına Rusya Federasyonu ve Bölge Ülkelerinden Genel Bir Bakış”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 2012, ss. 1-20.
- FİDAN, Giray, *Zamanın Yenemediği Ülke Çin*, Ankara, Sinemis Yayınları, 2012.
- GÖRGÜLÜ, Büşra, *Çin Dış Politikasında Konfüçyüsçülük*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, 2021.
- JOE, Leahy, “Xi Jinping courts Central Asia as Russian influence weakens”, <https://www.ft.com/content/4538f230-c782-40dd-ab7d-7304ac7099cd>, (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- KAVAS, Alp Yüce, ARIDEMİR, Hakan, “Özbekistan’ın Su Sorununun Çözümünde Türk Devletleri Teşkilatı ve Şanghay İşbirliği Örgütüyle İlişkileri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2024, 80, ss. 333-344.
- NURBAYKIZI, Asima, “Çin, Orta Asya ülkelerinin kalkınmasına yirmi altı milyar yuan ayırdı”, <https://qazaqstan.tv/news/176134>, (Erişim Tarihi: 23.08.2023).

- PANTUCCI, Raffaello, “Devler Arasında Orta Asya: ASEAN'dan Bir Yaprak Almak”, <https://www.rsis.edu.sg/rsis-publication/icpvtr/>, (Erişim Tarihi: 25.08.2023).
- RAMZY, Austin, “Çin, Rusya'nın Arka Bahçesinde Diplomatik Gücünün Övgüsünü Yapıyor”, <https://web.archive.org/web/20230525123>, (Erişim Tarihi: 03.09.2023).
- SALMAN, Zynat, Abduldaeva, ÖZBAY, İsmail, “Çin'in Orta Asya Politikası ve Kırgızistan”, *Asya Araştırmaları Dergisi*, 2019, Sayı: 2, Cilt: 3, ss. 317 - 328.
- SİMONE, Carthy, “Ukrayna savaşı Rusya'nın nüfuzunu zayıflatırken Çin Orta Asya'ya yardım ediyor”, <https://web.archive.org/web/20230525124349>, (Erişim Tarihi: 01.09.2023).
- ŞEHNAZ, Dölen, “Çin'den Orta Asya'da Yeni Kalkınma Hamlesi: Çin-Orta Asya Zirvesi”, https://bulten.ikv.org.tr/icerik_print.asp, (Erişim Tarihi: 20.02.2024).
- UMAROV, Temur, “Democracy in Central Asia”, <https://www.theredlinepodcast.com/post/episode->, (Erişim Tarihi: 21.09.2023).
- VLADİMİR, Putin, “Novyy Integratsionnyy Proyekt Dlya Yevraziy-Budushcheye, Kotoroye Rozhdayetsya Segodnya”, *İzvestiya*, No: 10, 2011, ss. 10-14.
- YEŞİLTEPE, Ahmet, “Çin 'İpek Yolu'ndaki Türkleri kendi masasına topluyor”, <https://www.ntv.com.tr/dunya/ahmet-yesiltepe-yazdi>, (Erişim Tarihi: 25.09.2023).
- “Kazakh-Chinese Cooperation Under One Belt, One Road Initiative Discussed in Astana”, Press Service of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan, <https://primeminister.kz/en/news/all/17096>, (Erişim Tarihi: 31.08.2023).
- “The Ministry of Foreign Affairs Holds a Briefing for Chinese and Foreign Media on President Xi Jinping's Attendance at the Second Belt and Road Forum for International Cooperation (BRF)”, The Ministry of Foreign Affairs of P.R.C., FMPRC, https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_, (Erişim Tarihi: 29.08.2023).

“U.S. Support for the New Silk Road”, *U.S. Department of State*, 2011, <https://2009-2017.state.gov/p/sca/ci/af/newsilkroad/>, (Erişim Tarihi: 29.08.2023).

“Xi’an Declaration of the China-Central Asia Summit”, <https://www.newscentralasia.net/2023/05/20/xian-declaration>, (Erişim Tarihi: 15.02.2024).